

Dit boek is een hertaalde bloemlezing van *De Betoverde Wereld*, een omvangrijke publicatie van de Amsterdamse predikant Balthasar Bekker (1634 – 1698), een tijd- en plaatsgenoot van Spinoza.

Het gehele werk bestaat uit vier boeken en de rode draad hierin is de bestrijding van het geloof dat de duivel, goede en kwade geesten, heksen en tovenaars zich bemoeien met en invloed hebben op het dagelijkse leven van de mensen.

Bart Leeuwenburgh heeft in deze bloemlezing de hiervoor relevante stukken uit het eerste en vierde boek hertaald.

Inleiding

Bekker was een overtuigd cartesiaan en bepleitte dat het cartesianisme geen bedreiging vormde voor de gereformeerde kerk, maar de autoriteit van de rede boven de autoriteit van het geloof stelde, omdat God ons de rede had gegeven.

Net als Descartes studeerde hij aan de universiteit van Groningen, Harderwijk en Franeker en leerde hij bij de laatste hoe essentieel en fundamenteel wiskunde was, omdat die aantoonde dat het hoogste onwaarschijnlijk was dat de lucht met geesten was vermengd. Aanvankelijk vond hij hierin herkenning bij Lodewijk Meijer, Adriaan Koerbagh en Spinoza, maar later vond hij toch dat ze met hun *Deus sive Natura* te ver gingen en ging hij liever zelf creatief met de filosofie van Descartes om.

Toen hij zich in 1679 als predikant in Amsterdam vestigde moest hij echter beloven geen theologische werken zonder toestemming van de Amsterdamse classis te publiceren.

In tegenstelling tot Spinoza, die dezelfde restrictie kreeg in Heidelberg, gaf Bekker hier wel gehoor aan.

Na het in 1681 en 1682 verschijnen van kometen, die volgens de algemene opinie een waarschuwing van God was, omdat Hij ontstemd was over de zonden van de mensen, kwam hij in 1683 in actie met het publiceren van zijn boek *Onderszoek van de Betekeninge der Kometen* waarmee hij hoopte iedereen van dat bijgeloof te verlossen en daarbij ook van het geloof in de macht van de duivel. Dit laatste werd het hoofdthema van het schrijven van zijn latere werk: *De Betoverde Wereld*.

De Betoverde wereld

In het eerste boek beschrijft Bekker de overtuigingen die alle volkeren gehad hebben en nog steeds hebben over de betrekking tot God en de geesten. Hierbij vraagt hij zich af hoe een vervloekt schepsel als Lucifer (de duivel) grotere wonderen zou kunnen verrichten dan God ooit zelf heeft gedaan. Hij schrijft alles vanuit zijn eigen protestantse perspectief en vergelijkt

dat met het pausdom, mohammedanisme, jodendom en heidendom en constateert dat ze ondanks de verschillen het in de kern van de zaak met elkaar eens zijn.

De macht van de duivel

Hoe komt het dat in het christendom en met name bij de protestanten de duivel zoveel macht wordt toegedicht?

De grote kracht van de duivel komt niet voort uit de kennis van de natuur of uit de door God geopenbaarde Schrift, dus uit welke bron komt het dan?

Al in hun vroegste jeugd krijgen de kinderen verhalen voorgeschoteld over tovenarij en heksen en later de verhalen over Vulcanus, Pluto en dergelijke uit de Griekse en Romeinse mythologie. De school speelt een cruciale rol in wat de leerlingen de rest van hun leven zullen blijven geloven. Ook de overtuigingen van het gezin en de familie zijn hierin bepalend. De Schrift wordt hierbij in ieders voordeel uitgelegd, met onder andere redeloze godsdienstige dweperij en het bedrog van de papen tot gevolg.

Kerkvaders gaven bij de vertaling van de bijbel ieder hun eigen interpretatie aan de teksten, die in de eeuwen daarna klakkeloos als zoete koek werden geslikt. Op universiteiten leerden studenten dat de wiskunde op onbetwifelbare zekerheden is gebaseerd, maar het bijgeloof zat bij de grote massa zo diep geworteld dat in plaats van dat hiermee bepaalde overtuigingen te niet werden gedaan, zij er voor werden veroordeeld. Als van een gerucht niets zinnigs kon worden gemaakt schreef men het toe aan de geesten. Legendes bleven voor waar worden aangenomen, wat vooraanstaande paapse auteurs goed uitkwam. De duivel was ook een goed excuus om eigen misdrijven op af te schuiven. (Dat is werk van de duivel, die bezit van hem/haar heeft genomen). Er tegenin gaan was moeilijker dan geloven wat iedereen geloofde. Wie wilde uitzoeken hoe de vork echt aan de steel zat, ondervond onoverkomelijke hindernissen.

Bekker hoopte echter die hindernissen te kunnen nemen door de rode draad in de geloofsleer te ontrafelen.

Het werk van de duivel

Om over kwesties te kunnen oordelen die het verstand te boven gaan, moet men vrij van vooroordelen en angst zijn. Bekker haalt hierin Descartes weer aan, die daarin de weg wijst. Ook moet men kennis bezitten van het onderscheid tussen lichamen en geesten, van hoever de krachten van deze beiden reiken en wat voor kracht men zelf heeft om uit te vinden in hoeverre men wordt misleid.

Aan de hand van Descartes atoomtheorie en de microscopie van Anthonie van Leeuwenhoek legt Bekker de aantrekkings- en afstotingskracht tussen lichamen uit en hoe besmettingen van de ene op de andere mens kan worden overgedragen en de een er wel van geneest en de ander niet zonder dat daar duivels werk aan te pas komt. Ook laat hij zien hoe zintuigen ons kunnen bedriegen en hoe daar op slinkse wijze gebruik van wordt gemaakt. Hij verhaalt over een bouwwerk in de buurt van de stad Synacuse dat de kerker van Dionysus wordt genoemd. Het holle gebouw heeft de vorm van een oor en als iemand in de holle ruimte hoest wordt de echo daarvan door het steeds nauwer wordende uiteinde zo vergroot dat het als een donderslag wordt weerkaatst. Ook dit is eenvoudig aan de hand van Descartes atoomtheorie te verklaren, dus is geen tovenarij of spel van de geesten. En een kind in Amsterdam dat riep dat het 's nachts een kwaadaardige man naast zijn bed zag staan, had gewoon 's avonds te veel gegeten. Nadat het minder te eten had gekregen, was de kwaadaardige man meteen verdwenen. Een

duivelsuitdrijver, die hiervan op de hoogte is, kan daar dus ter meerdere eer en glorie van zichzelf handig gebruik van maken.

Ook een kwaad geweten kan zulke sterke inbeelden tot gevolg hebben, dat degene die zich ergens schuldig aan heeft gemaakt, achtervolgd wordt door alleen in zijn verbeelding bestaande demonen. Bekker geeft hiervan als voorbeeld Kaïn na de moord op zijn broer Abel en Orestes na de moord op zijn moeder.

Slaaptekort en ontberingen kunnen leiden tot hallucinaties. Denk hierbij aan de bekende Fata Morgana. En wat dacht u van de huidige hallucinerende drugs, die de gebruiker soms de overtuiging geeft dat hij kan vliegen en daarmee van grote hoogte naar beneden springt. Men zou vroeger waarschijnlijk hebben gezegd dat hij/zij daartoe opdracht van de duivel kreeg. Nog niet zo heel lang geleden werden epilepsiepatiënten ook beschouwd als door de duivel bezeten. Het is ook een beangstigend gezicht om zo iemand stuiptrekkend met schuim om de mond ter aarde te zien storten. Terwijl het slechts om een tijdelijke overactieve elektrisch prikkeling van de hersencellen gaat. Met de juiste medicatie zijn deze mensen aanvalsvrij en functioneren ze net zo normaal als ieder ander in de maatschappij.

Ook natuurkundige en wiskundige proeven kunnen een schijn van toverij opwekken. Neem bijvoorbeeld een brandglas waarmee men uit het niets een brand kan veroorzaken. En wat dacht u van alle illusies, waar goochelaars, zoals Hans Klok mee werken.

Bekker verwijst hierbij naar het boek *Mathematische Vermakelijkheden* van Wijnand van Westen dat al in 1671 verscheen.

Vervolgens vertelt hij het verhaal van een huis waar elke nacht tussen 2.00 en 3.00 uur een spook rondwaarde met de bijbehorende geluiden. Dat bleken echter echo's te zijn van de erachter gelegen bakkerij, waar de bakker elke nacht rond die tijd zijn meel ziftte en in de baktrog roerde. Opnieuw dus de echotheorie van Descartes.

Bekker lardeert zijn bloemlezing met nog meer van dergelijke verhalen, waarbij niet zelden de van duivelse praktijken verdachte personen onschuldig op de brandstapel eindigden.

Op een van de verhalen wil ik hierbij nog even ingaan. Het betreft de zogenaamde *Witte Wieven*, een middeleeuwse legende, die in Nunspeet nog steeds levend wordt gehouden en men daar een heel recreatiepark en camping omheen heeft gebouwd.

Een *Wit Wijf*, was blank en droeg witte kleding, maar wit (weet) betekende ook wijs of verstandig. Van oorsprong waren het vroedvrouwen. Maar mensen die over meer kennis beschikten dan het gewone volk, werden al gauw bovennatuurlijke krachten toegedicht en vandaar uit is het maar een kleine stap naar duivelse praktijken. En omdat ze in het wit gekleed waren, (mogelijk verwantschap met onze huidige medische en verpleegkundigenkleding), werden ze geassocieerd met geesten. Bekker haalt daarbij de *Rosenbergse Witte Vrouw* aan die armen elke avond van zoete pap voorzag, maar waarvan de Duitse adel vertelde dat ze als geest bij hen ten paleize verscheen om de dood van een van de bewoners aan te kondigen. En dat verhaal ging er bij het gewone volk natuurlijk in als koek en lag veel beter in de markt dan dat van de weldoenster. En als zo'n verhaal eenmaal de ronde doet is het heel moeilijk om het met nuchtere bewijzen te ontmantelen.

Het is interessant om al die verhalen van Bekker te lezen. De meesten waren mij onbekend. Maar met de hedendaagse kennis van zaken prik je er gemakkelijk doorheen.

Neem bijvoorbeeld *de Duivelskunsten te Blokula*, die verdacht veel lijken op de huidige gedoogde SM-praktijken.

Het is alleen treurig dat, mede door de geestelijkheid gevoede onwetendheid en angst bij de

mensen heeft geleid tot verbrandingen of het op een ander afschuwelijke manier ter dood brengen van onschuldige mensen.

Bekker beschrijft alles vanuit het oogpunt van zijn protestantisme, waarbij hij aanvankelijk alle duivelspraktijken en tovenarijen op het bordje van de andere geloven schuift. Maar uiteindelijk moest hij toch toegeven dat ook het protestantisme hier niet vrij van was.

© *Gonny Pasman – Sakkers*

Februari 2024

Balthasar Bekker was een Nederlands predikant en theoloog, een bestrijder van bijgeloof en een van de voorlopers van de Verlichting. Zijn grote verdienste was het wijzen op passages in de Bijbel met aanpassingen aan de heersende en antieke denkbepelden alsook zijn strijd tegen de heksenvervolgingen. (Wikipedia).

Bart Leeuwenburgh (1960) is universitair docent in de geschiedenis van de wijsbegeerte. Hij was mederedacteur van het *Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers* (2003). In 2009 promoveerde hij op de beoordeling van Charles Darwins (1809-1882) theorie van natuurlijke selectie in Nederland.